

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ФАКТИЧНОГО СКЛАДУ

Досліджено теоретичні погляди на поняття та зміст фактичного складу, виявлено критерії розмежування фактичного складу та юридичного факту.

Ключові слова: юридичний факт, фактичний склад.

Постановка проблеми. Теорія юридичних фактів не належить до новітніх інститутів права. Її проблеми почали досліджуватися ще в буржуазній науці права, достатню увагу приділено їм у радянському та сучасному правознавстві, в галузевих науках. Однак на сьогодні робота в даному напрямку незавершена, а тому потребує подальшого дослідження. Підстави виникнення, зміни та припинення кримінально-правових, цивільних, адміністративних, процедурно-процесуальних, управлінських правовідносин і багато інших проблем не можуть бути розв'язані без ретельного вивчення фактичного складу, який утворюють юридичні факти.

Ступінь наукової розробки проблеми. Дослідженню поняття та змісту фактичного складу приділялась увага таких учених, як Авер'янов В.Б., Алексєєв С.С., Голосніченко І.П., Калюжний Р.А., Кікоть Г.В., Колпаков В.К., Красавчіков О.А., Кузьменко О.В., Пацурківський П.С., Рожкова М.А., Селіванов А.О., Солодовник Л.В., Чувакова Г.М. та ін.

Метою статті є комплексне дослідження поняття та змісту фактичного складу. Для досягнення зазначеної мети поставлені такі **завдання**: дослідити теоретичні погляди на поняття та зміст фактичного складу, виявити критерії розмежування фактичного складу та юридичного факту.

Виклад основного матеріалу. Перед тим як з'ясувати зміст сукупності юридичних фактів, необхідних для виникнення юридичних наслідків, доцільно визначити сутність такого поняття, як «фактичний склад». У юридичній літературі сукупність юридичних фактів, що породжує правові наслідки одні вчені називають фактичним, а інші – юридичним складом.

Так, О.А. Красавчіков уперше увів термін «юридичний склад» у теорію юридичної фактології і вважає, що термін «фактичний склад» недосконалий і такий, що не розкриває сутності самого поняття [1, с. 66]. Позицію О.А. Красавчікова підтримала Л.В. Солодовник, яка зазначила, що: «ведучи мову про юридичний факт, ми тим надаємо факту функціональну характеристику. Використовуючи поняття «фактичний склад»,

ми характеризуємо склад лише за будовою: фактичний склад – це склад фактів. Це не послідовно і не виправдано. Розгляд складу як юридичного відображає його правові властивості щодо наслідків, є якісною характеристикою і відмежовує визначену сукупність фактів від інших фактичних комплексів, які мають опосередковане значення для встановлення правового результату» [2, с. 117].

Як під фактичним, так і під юридичним складом розуміється сукупність юридичних фактів, необхідних для виникнення, зміни та припинення правовідносин. Вважаємо, поняття «фактичний склад» більш вдалий і такий, що сприяє найкращому розумінню його змісту.

Для більш детального аналізу фактичного складу слід розглянути різні дослідження з цього питання, що існують у юридичній літературі. Одразу ж звертає на себе увагу той факт, що багато авторів визначають фактичний склад, як систему юридичних фактів, необхідну для настання юридичних наслідків (виникнення, зміни і припинення правовідношення) [3, с.54-57]. Причому фактичний склад являє собою комплекс різнорідних, самостійних життєвих обставин, кожна з яких може мати значення особливого юридичного факту [4, с.69].

У книзі «Питання теорії права» за редакцією О.С.Юффе і М.Д.Шаргородського фактичний склад представлений як «сукупність юридичних фактів, настання яких необхідне для виникнення передбачених правових наслідків» [5, с.253].

С.С.Алексєєв у підручнику «Теорія держави і права» дає таке визначення фактичному складу – «фактичний склад є сукупність двох або декількох юридичних фактів, які необхідні для настання юридичних наслідків» [6, с.278].

Відомо, що юридичні факти виступають як підстави виникнення, зміни і припинення правовідносин. Але для досягнення правових наслідків частіше за все недостатньо наявності одного юридичного факту. Потрібний уже не один, а декілька взаємозалежних юридичних фактів. Така сукупність юридичних фактів традиційно іменується фактичним, або юридичним складом [7, с.292].

Російський учений М.М. Агарков зазначав, що найчастіше юридичні правовідносини виникають, змінюються чи припиняються не в результаті одиничного факту, а в результаті визначеної сукупності фактів [8, с. 84].

Підтримуємо позицію О.О.Красавчікова, який під юридичним (фактичним) складом розуміє сукупність юридичних фактів, необхідних і достатніх для настання передбачених законом юридичних наслідків [9, с.91].

Фактичний склад потрібно відрізнити від послідовних етапів, необхідних для завершення формування моделі правовідносин, його виникнення та розвитку. У процесі укладення договору можливі окремі етапи вираження та узгодження волі сторін. На кожному з етапів певні дії породжують права і обов'язки. У юридичній літературі висловлювалися різні думки щодо питання про те, коли виникають правовідносини – у момент завершення останнього етапу в ланцюзі послідовних дій або кожна з дій, хоча і не породжує правовідносин у цілому, але пов'язана із тими або іншими правами й обов'язками [8, с.67].

Вважаємо, що вирішення даного питання залежить від конкретних обставин, мети, цілей та об'єкту дослідження. Зокрема, якщо фактичний склад містить кілька юридичних фактів, то, зрозуміло, кожен з них породжує якісь проміжні правовідносини, проте якщо об'єктом дослідження виступає фактичний склад, а не юридичний факт, то й наслідки за загальним правилом буде мати лише завершений фактичний склад.

Можна вважати, що в юридичній літературі найбільш поширений погляд на фактичний склад як комплекс різнорідних, самостійних життєвих обставин, кожна з яких може мати значення самостійного юридичного факту. За цим принципом фактичний склад належить відрізнити від складного юридичного факту, тобто від обставини, що має складну будову і, отже, може бути виражена в різних характеристиках, але яка все ж таки залишається одним фактом. Такою складною обставиною, що має цілу сукупність взаємозалежних характеристик, є, наприклад, правопорушення. У цьому аспекті навряд чи прийнятна пропозиція, спрямована на отождолення фактичного складу та складного юридичного факту [10, с.112].

На сьогодні дискусійним є питання щодо процесу накопичення елементів фактичного складу. Поширена думка, що накопичення елементів фактичного складу носить юридичний характер, тобто поява одного елемента відкриває юридичну можливість для наступних і так далі, доки не будуть накопичені всі елементи фактичного складу

[11, 235]. У такому випадку настання юридичного факту відкриває юридичну можливість настання наступного факту, всі елементи фактичного складу визнаються юридичними фактами.

Існує й протилежна позиція науковців, які спростовують юридичний характер процесу накопичення елементів фактичного складу. Незавершений фактичний склад є сукупністю юридично відчужених фактів. Лише настання останнього факту зумовлює якісний стрибок, у результаті якого вся сукупність фактів набуває юридичного значення [12, с.161-163]. У даному випадку юридичним фактом виступає лише останній елемент фактичного складу, який завершує процес накопичення фактів [13, с. 86].

На думку С.Ф.Кечек'яна, юридичне значення має не весь фактичний склад, а лише останній юридичний факт складу, який і веде до створення правовідносин [12, с. 161-162]. З цією думкою не погодився В.Л.Гейхман, який вважав, що кожний юридичний факт складного юридичного фактичного складу у відповідних випадках має своє певне юридичне значення, оскільки без нього не можуть виникнути дані правовідносини [14, с. 7]. Це твердження було по-своєму уточнене Б.І.Сташківим, який стверджував: "Не можна погодитися з міркуваннями, що юридичне значення має не кожний елемент фактичного складу, а їх сукупність у цілому. Зібрані у відповідний час і в певному місці одиничні факти завдяки тому, що передбачені гіпотезою норми права, породжують спільний юридичний наслідок – виникнення, зміну чи припинення конкретних правовідносин. Гіпотези норм права юридичне значення надають не фактичному складу, а одиничним фактам [15, с. 117]".

На думку О.А.Красавчікова, поки юридичний склад не завершений за своїм обсягом і змістом, до тих пір елементи, які його складають, залишаються тільки фактами. Юридичними ці факти стають тільки тоді, коли кількісні зміни (накопичення) у складі закінчуються і наступають зміни якісні. Тільки завершений склад стає юридичним [1, с. 62].

В.Б. Ісаков у галузі юридичної науки вважає більш конструктивним широке розуміння структури фактичного складу, що об'єднує як відносини між елементами, так і самі елементи.

Способи зв'язку елементів фактичних складів можуть існувати у просторі та часі. Наприклад, елементи складів можуть накопичуватися незалежно одні від одних, послідовно. Це два принципово різних способу зв'язку і, отже, два різні типи структурних відносин. В одному ви-

падку, для виникнення правових наслідків необхідно одночасне існування фактів, незалежно від порядку накопичення, в іншому, навпаки, факти слідує один за одним.

Порядок накопичення фактів може бути визначений нормою права: призначення пенсії слід після досягнення особою певного віку саме в силу вказівки закону. Але може бути і так, що спосіб зв'язку фактів впливає з їх матеріальної природи. Наприклад, факт народження і факт досягнення повноліття можуть слідувати тільки в цьому порядку – і ніяк інакше. Норма права тут не створює, а тільки враховує зв'язок явищ. Завдяки структурним відносинам між елементами, склад виступає як певна структурна система фактів, деяким чином пов'язаних у просторі і часі.

Теорія права виділяє кілька видів фактичних складів.

Один з них полягає в тому, що для настання правових наслідків необхідно одночасне існування всіх елементів фактичного складу, незалежно від порядку їх накопичення. Такий спосіб зв'язку можна назвати незалежним.

Наступний – більш складний спосіб зв'язку елементів складу. Для виникнення правового наслідку факти повинні не тільки одночасно існувати, а й обов'язково витримати певний порядок накопичення в складі. Такий спосіб зв'язку називають послідовним.

Інший – це спосіб зв'язку елементів у складі, коли з двох або декількох зазначених у нормі юридичних фактів для настання правових наслідків достатньо появи одного. Юридичні факти в даному випадку пов'язані альтернативно, тому і носять таку назву.

Зазначені види структурних відносин не вичерпують структурної складності конкретних складів. Фактичні склади, побудовані на основі одного тільки структурного виду, зустрічаються досить рідко. Як правило, структура фактичних складів будується з використанням різних видів відносин [16, с. 47-50].

Фактичний склад хоча і містить у собі певну кількість юридичних фактів, але не є їхньою сумою. Різні факти, що його утворюють, неоднотипні та взаємопов'язані один із одним. Це проявляється у тому, що, по-перше, кожен з елементів фактичного складу становить певний вид юридичного факту (дія або подія, стан, конкретне волевиявлення тощо), що лише у сукупності тягне виникнення відповідного суб'єктивного права; по-друге, для виникнення фактичних складів характерна тимчасова послідовність у настанні фактів; по-третє, у кожному фактично-

му складі слід виділити головний, стрижневий (вирішальний) юридичний факт; по-четверте, особливе значення у фактичному складі має завершальний його факт, за наявності якого виникають відповідні правові відносини [17, с.31].

Досить часто виникає наукова та практична дискусія щодо розмежування юридичного факту та фактичного складу. Інколи в праві відображаються суспільні відносини внаслідок поєднання закономірного та випадкового, об'єктивних і суб'єктивних ознак. Як наслідок – з'являються складні юридичні факти – фактичні обставини, що складаються з кількох юридично значущих ознак. Наприклад, факт дієздатності (недієздатності), делікт, злочин.

Сукупність юридичних фактів, необхідних для настання правових наслідків, передбачених нормою права, називається фактичним (юридичним) складом. Фактичні склади поділяються на прості та складні. Прості фактичні склади включають факти, відображені у правових нормах однієї галузевої належності (наприклад, усі факти, необхідні для укладення шлюбу, належать до сімейного права). Складні фактичні склади включають факти, відображені у правових нормах різної галузевої належності (наприклад, для винесення постанови про проведення обшуку необхідні факти, що відносяться до кримінального та кримінально-процесуального законодавства). Фактичні склади треба відрізнити від утворень іншого характеру – складних юридичних фактів. Головна їх відмінність полягає в тому, що фактичний склад – це система юридичних фактів, а складний юридичний факт – система ознак одного факту (наприклад, склад правопорушення) [18, с. 313].

Зауважимо, вчення про склад правопорушення посідає одне з центральних місць в адміністративно-правовій науці та має велике практичне значення. Склад – це опис діяння у законі. Опис ще не вчиненого, а тільки передбачуваного чи можливого діяння. Для такого опису використовуються лише юридично значущі ознаки, які характеризують діяння, як правопорушення [19, с. 4].

Складні юридичні факти обумовлені складною структурою, різноманітним явищем суспільного життя, вони охоплюють правовими нормами багатоманітні суспільні явища і ситуації.

«Фактичний склад відрізняється від складного юридичного факту тим, що він складається з різних юридичних фактів. Якщо складний юридичний факт – це багатоаспектне (одне ціле) явище, то фактичний склад – це сукупність різних явищ. Для фактичного складу необхідна не тільки наявність усіх елементів юридичних фак-

тів, але й певне послідовне накопичення, порядок його елементів. Наприклад, факт визнання підприємства банкрутом настає не тоді, коли підприємство не задовольнило вимоги своїх кредиторів, а тільки після проходження певної процедури і визнання банкрутом у суді» [20, с.347].

Фактичний склад, на відміну від складного юридичного факту, складається з різноманітних юридичних фактів. Іноді для юридичної повноцінності фактичного складу необхідна не тільки наявність усіх його елементів – юридичних фактів, але і суворе дотримання порядку їх накопичення у фактичному складі.

Аналіз структурних зв'язків у фактичних складах має не тільки наукове, але й практичне значення.

Види структурних відносин легко переводяться на мову логічних символів. Це робить можливою формалізацію гіпотез норм і правових приписів в цілому, дозволяє автоматизувати пошук правової інформації [21, с.127-130].

Чітка нормативна регламентація фактичних складів є запорукою удосконалення механізму правового регулювання, зміцнення законності. Цікаві судження щодо основних напрямків удосконалення юридичної регламентації фактичних складів були висловлені В.Б.Ісаковим. Він справедливо відзначає необхідність правильного добору елементів до фактичного складу, оптимізації внутрішніх зв'язків у складі, поліпшення процедурно-процесуальних форм розвитку фактичних складів [16, с.127]. Однак навряд чи можна погодитися з тим, що зазначені напрямки удосконалення фактичних складів відносяться винятково до галузі юридичної техніки. Вони стосуються усієї роботи правотворчих органів, які узагальнюють і аналізують юридичну практику, чинне законодавство та визначають шляхи їх удосконалення.

Висновок. Фактичний склад – сукупність юридичних фактів, необхідних і достатніх для настання передбачених законом юридичних наслідків. Фактичні склади потрібно відрізнити від утворень іншого характеру – складних юридичних фактів. Головна їх відмітність полягає в тому, що фактичний склад – це система юридичних фактів, а складний юридичний факт – система ознак одного факту.

Список літератури

1. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве / Красавчиков О. А. – М. : Госюриздат, 1958. – 184 с.

2. Солодовник Л. В. Юридичні факти у трудовому праві : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / Солодовник Людмила Валеріївна. – Х., 2004. – 150 с.

3. Чувакова Г. М. Юридичний факт і фактичний стан / Г. М. Чувакова // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. – Одеса: Юрид. л-ра, 2001. – № 11. – С. 54-57.

4. Агарков М. М. Обязательство по советскому гражданскому праву / Агарков М. М. – М. : Ученые труды ВИАЮН НКЮ СССР, 1940. – 192 с.

5. Иоффе О. С. Вопросы теории права / Иоффе О. С., Шаргородский М. Д. – М. : Госюриздат, 1961. – 381 с.

6. Алексеев С. С. Теория государства и права / Алексеев С. С. – М. : Юрид. лит., 1985. – 477 с.

7. Общая теория государства и права: В 2-х т. / Под ред. М. Н.Марченко. – М. : Зерцало, 1998. – Т. 2 : Теория права. – 656 с.

8. Агарков М. М. Обязательство по советскому гражданскому праву / Агарков М. М. – М. : Ученые труды ВИАЮН НКЮ СССР, 1940. – 192 с.

9. Красавчиков О. А. Советское гражданское право : В 2-х т. / Красавчиков О. А. – М. : Госюриздат, 1968. – Т. 1. – 540 с.

10. Теория государства и права : [курс лекцій] / Под ред. Н. И.Матузова, А. В.Малько. – М. : Юристъ, 1997. – 112 с.

11. Иоффе О. С. Правоотношение по советскому гражданскому праву / Иоффе О. С. – Л. : ЛГУ, 1949. – 141 с.

12. Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе / Кечекьян С. Ф. – М. : АН СССР, 1958. – 186 с.

13. Чувакова Г. М. Дефектність фактичних складів : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 – теорія та історія держави та права; історія політичних і правових учень / Чувакова Ганна Михайлівна. – Одеса, 2004. – 181 с.

14. Гейхман В. Л. Сложные фактические составы как основания возникновения трудовых правоотношений : дис. на соиск. науч. степ. кан. юрид. наук : спец. 12.00.05 – трудовое право; право социального обеспечения / Гейхман Владимир Львович. – М., 1970. – 483 с.

15. Сташків Б. І. Загальна характеристика юридичних фактів у пенсійному забезпеченні / Б. І. Сташків // Право України. – 1998. - № 1. – С. 117.

16. Исаков В. Б. Фактический состав в механизме правового регулирования / Исаков В. Б. – М. : Саратов. ун-т, 1980. – 127 с.

17. Иванова З. Д. Юридические факты и возникновение субъективных прав граждан / З. Д. Иванова // Советское государство и право. – 1980. – № 2. – С. 31-37.

18. Крестовська Н. М. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге / Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. – Х. : Одиссей, 2008. – 432 с.

19. Колпаков В.К. Склад адміністративного проступку : лекція / Колпаков В.К., Гордеев В.В. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 44 с.

20. Загальна теорія держави і права / За ред. М. В.Цвік, В. Д.Ткаченко, О. В.Петрішина – Харків : Право, 2002. – 432 с.

21. Ольшанецкий А. Г. Проблемы формализации правовых норм / А. Г. Ольшанецкий – Советское государство и право, 1974. – № 2. – С. 127 – 130.

Стаття надійшла до редколегії 31 серпня 2011 року.

Рекомендована до опублікування у “Віснику” членом редколегії М.В. Никифороком.

V.V. Gordieiev

The concept and content of the actual composition

Summary

This article explores the theoretical perspectives on the concept and content of the actual composition, revealed the actual separation of the criteria and legal fact.

Key words: legal fact, the actual composition.

V.V. Gordieiev

Понятие и содержание фактического состава

Аннотация

Исследованы теоретические взгляды на понятие и содержание фактического состава, выявлены критерии разграничения фактического состава и юридического факта.

Ключевые слова: юридический факт, фактический состав.